

Мері ЛЕЙВІН

Т О М

У мого батька волосся було чорне, як у цигана, і часто чорним-пречорним бував і його настрій. Коли він говорив про смерть, що траплялося не так і рідко, то бачив перед собою чорну яму, в яку його колись покладуть. Здавалося, ця чорнота забарвлювала все в його житті, за винятком червоної його крові, палких синіх очей і золотих стріл любові, якими він пронизував моє дитяче серце.

Одружився він пізно, романтично, але не дуже щасливо. Незважаючи на це, він і моя мати пройшли разом через усе життя. І до кінця своєї земної подорожі вони тішилися думкою, що зберегли віру одне в одного.

Знайомство їхнє відбулося на пароплаві «Франконія». Мій батько, ще підлітком емігрувавши в Америку, згодом вибрався у поворотну дорогу, щоб закупити в Ірландії коней для свого роботодавця в Іст-Уолполі, штат Массачусетс. А мати тоді саме поверталася після гостювання у двоюрідного діда, католицького священика в Уолтемі.

Материна родина походила з графства Голуей. Не були вони аж надто заможні — звичайні собі містечкові крамарі, які жили з продажу вугілля, гуано, насіння, а також чаю, цукру і спиртних напоїв. Мати була найстарша з дванадцятьох дітей. Мене завжди дивувало, що з цілої дванадцятки вона, найстарша, вибралася тільки на час до тієї далекої країни, куди ірландці та ірландки у ті часи здебільшого виїжджа-

ли назовсім. Така поїздка свідчила про оригінальну вдачу, і до того ж мати мала класичну вроду, стан тонкий, як стеблина квітки, і вишукані манери. Мій батько накинув на неї оком ще з трапа, коли піднімався на борт судна, — вона тоді вже сиділа в шезлонгу з книжкою у руці.

Проте побралися вони не зразу. Після знайомства вони ще три роки листувалися, причому батько писав значно частіше, і десь протягом цього періоду він прислав їй перстень з діамантом і гроші на повторну поїздку до Америки — цим разом з метою одруження. Вінчав їх материн двоюрідний дід у парафіяльній церкві в Уолтемі.

Життя в Америці моя мати ненавиділа. Тричі батько дозволяв їй їздити до рідні в Ірландію і щоразу мусив сам привозити її назад. Подорожі через океан, байдуже в якому напрямку, мати називала звичайними «відвідинами» — так само й останню, коли, плывучи разом зі мною на схід, вона знала, що пливти назад їй уже ніколи не доведеться. Батько дав матері частину своїх заощаджень, і за ці гроші вона придбала в Дубліні будинок. Тоді батько покинув роботу, забрав з банку решту грошей і сам теж назавжди повернувся до Ірландії.

Батько ніколи не дорікав матері за те, що змусила його повернутись на батьківщину. Та, власне, і не було чого дорікати: американські заощадження, хоч і скромні, дали йому змогу жити тут без нужди. Він привіз із собою машину, яка на вузьких ірландських дорогах здавалася велетенською, і під час недільних прогулянок колюча шипшина живо-плоту ледь не обдирала її лискучі боки — живопліт вимахав такий високий, що інші машини були під ним мов ті жуки. І яка ж далека відстань відділяла чоловіка за кермом у модному пальті з каракулевим коміром від босоногого хлопця, що ганяв по луках у своєму рідному графстві Роскоммон!..

— А чому ми не оселилися в Роскоммоні, коли повернулися з Америки? — якось запитала я в батька.

Це запитання, мабуть, здалося йому вкрай дурним, бо його сині очі аж потемніли від прикрого подиву.

— Але ж я мусив дати тобі освіту чи ні? — буркнув він у відповідь.

Батькові, як і всім бідним емігрантам, мабуть, здавалося, що час у його рідних околицях зупинився: діти все так само ходять до школи босоніж, приклади розв'язують на грифельних дощечках і через день пропускають уроки, а потім більшість їх утікає до Англії, як і він зробив, а звідти до Америки, набравшись в шкільні літа знань, достатніх тільки для того, щоб сяк-так підписатись.

Батько мій, незважаючи на витонченість своєї натури й глибокий тверезий розум, освітою, однак, не міг похвалитись. Він заледве вмів читати й писати. У період дії антикатолицьких законів¹ з його роду вийшов один знаменитий мандрівний учитель, і це сповнювало батька величезною гордістю. І може, саме через те пишання вченим родичем і розлучився він передчасно з однокімнатною школою у своєму рідному Френчпарку. Одного дня учитель, поетично змальовуючи принади весни, згадав до прикладу зозуляче гніздо. Батько враз підніс руку і, не чекаючи дозволу, обурено вигукнув:

¹ Запроваджені британською колоніальною адміністрацією антикатолицькі закони, що діяли з XVII до початку XIX ст., позбавляли ірландців будь-яких громадянських і національних прав. Отоді й виник оспіваний у фольклорі Ірландії тип мандрівного вчителя, що потай від влади по землянках і куренях, по лісах і болотах навчав ірландських дітей рідної мови та історії. (Прим. ред.).

— Зозуля не будує гнізд! Вона підкидає яйця в чужі гнізда!

— Он як? — Учителя, очевидно, глибоко вразило це прилюдне викриття його помилки.— Що ж, хлопче, коли тобі здається, що ти можеш учити клас краще, ніж я, то виходь до дошки і ставай на моє місце.— Потім він облишив саркастичний тон, схопив указку й гримнув: — Я тобі покажу, як перебивати мене на уроці!

— А це ви знов неправду говорите. Бо вже до кінця віку ви більш нічого мені не покажете.

Сказавши це, батько підхопився з лави й щосили пошпурив грифельну дощечку в учителя. На щастя він погано розрахував і не влучив. Зате вибив у класній дошці заглибину на добрий дюйм. Skorиставшись загальним переполохом, він вискочив за двері й подався дорогою на Дублін, його проймала така лють, що він забув навіть попроситися з матір'ю, якої вже більш ніколи в житті й не побачив. Мені батько не раз розповідав про неї, і я певна, що саме вона згадувалась йому, коли він стояв, важко спираючись на хвіртку, і похмуро дивився на далекі лани.

З Дубліна батько перебрався до Ліверпуля, потім на картопляні поля Шотландії, на плантації хмелю в Йоркширі, і нарешті вранці котроїсь вербної неділі висадився у Бостоні, одному з найголовніших американських портів того часу. Все, що він узяв з собою до Америки — це спогади про самого себе, про того хлопця, який гасав босоніж по болотах та неогороджених полях Роскоммону з саморобною вудкою або рогаткою в руці. Тому хлопцеві було за іграшку перебігти через увесь край від Каслрі до Бойла, а то й до Слайго. Двадцять миль між якимись двома містами — то для нього була ніяка не далечина: він, мов молодий цап, видирався на кам'яні огорожі, мов гончак, перестрибував через струмки і навіть не огинаючи крутий берег озера, брів навпростець через мілину, коли мав надію, що повіє вітер і висушить на ньому одержу. Щоразу, як я думаю про молодість, перед очима в мене постає хлопець, який біжить безлюдною землею під небом, в якому повно птаства. Спогади мого батька стали моїми спогадами.

У матері теж були свої спогади, і так багато, що, здавалося, вона тільки ними й жила. Вона повторювала їх у різноманітних варіантах. Здебільшого то були згадки про прогулянки літніми вечорами у товаристві рідних та двоюрідних сестер коло фортечних мурів, що оточували її рідне містечко. Кожна з цих прогулянок була сповнена сміхом і невинно вдаваним подивом, коли дівчата зустрічали своїх кавалерів, які щоразу прогулювались на тому самому місці й о тій самій порі. Зимові вечори зводилися до розповіді про один вечір в одній вітальні: моя мати за піаніно, сестри поставали навкруг і співають високим сопрано, а юнаки, стоячи у зовнішньому колі, підтягують сильними й низькими голосами. Я була одиначка й любила малою дитиною уявляти собі цих веселих дівчат і хлопців, як вони стоять і погойдуються з боку в бік, немов кадильниці, а уста їхні розливають навколо пісні. Але скоро мені набридли материні розповіді, і я з дівчачою зухвалістю вирішила, що мати віддала цим спогадам усю свою пристрасть. Ще задовго до того, як я спізнала, що таке пристрасть, мені вже стало ясно: між моїми батьками її немає. Це, однак, не заважало матері часто і не без гордошів розповідати про всіх тих американських дівчат — власне кажучи, ірландсько-американських, — чії надії розвіялися, коли мій батько повернувся з Уолтема і привіз її як свою молоду дружину. І мати з утіхою виставляла напоказ усі його парубочькі трофеї: шпильку з топазом до краватки, набір щіток для волосся зі срібними спинками та

з півдюжини золотих запонок. В Іст-Уолполі дівчата ні за ким так не бігали, як за батьком, — не раз запевняла мене мати. Він уже давно розміняв п'ятий десяток, але ніхто доти ще не зааркавив його. Моя мати, однак, керувалася принципом, що порядні дівчата ніколи не полюють на чоловіків, а тільки дозволяють зловити себе у сильця. Коли з нею таке сталося, їй уже було близько тридцяти. Мати твердила, що всі давали їй менше років, ніж було в дійсності, і тільки повитуха, скориставшись моментом — саме тоді, коли я мала з'явитися на світ, — випитала у неї правду.

— Проте всі залицяльниці твого батька були ще старші, — щоразу наголошувала мати. — І, мабуть, уже багато років жили в Америці, інакше звідки б у них взялися гроші на такі коштовні дарунки? Бо з Ірландії вони виїхали з порожніми руками, можеш бути певна.

Щоправда, й у матері в той час валіза не була надміру важка, але своїх суперниць мати оцінювала на підставі того, що вони мусили їхати до Америки третім класом, тоді як вона могла дозволити собі другий. Мій дід по матері, окрім того, що торгував зерном та гуано, був ще агентом океанських компаній «Кюнард» і «Уайт стар», завдяки чому мати знала все про походження бідних емігрантів, у тім числі й тих, які згодом зажили великого багатства.

Мати мала для себе однієї окрему каюту та ще й, з ласки представників компанії в Кінстауні, заплатила за неї дешевше. На її глибоке переконання, третій клас — це таке тавро, якого ніхто (тобто жодна жінка) не спроможний змити з себе. Саме ця каюта другого класу стала для неї мірилом батькових успіхів на час їхнього знайомства — адже у свою першу подорож він, ясна річ, вирушив третім класом. А коли вони зустрілися на «Франконії», мій батько вже піднявся до другого класу — інакше їхні з матір'ю шляхи зовсім би й не зішлися.

— Він би ніколи не був щасливий з котроюсь із тих жінок, — казала мені мати, коли ми ще жили в Іст-Уолполі.

Я знала всіх їх з вигляду. Пухкенькі й життєрадісні, вони супроводили своїх чоловіків майже всюди — разом і на бейсбольні матчі ходили, і парад дивилися, або й просто сиділи парами в однаковісінських кріслах-гойдалках на ганках своїх однаковісінських будинків. Моя мати не мала звички гойдатися в кріслі на ганку, а на бейсбольні матчі взагалі не ходила. Та й парад вона бачила тільки раз: коли Сполучені Штати вступили у першу світову війну. Мати стояла тоді біля хвіртки нашого дому на Вашингтон-стріт і дивилась, як зодягнені у військову форму американські юнаки марширували до казарм. Вона стояла й весь час плакала, згадуючи своїх братів у далекій Ірландії. А більше мати сиділа вдома й вишивала або читала. Вона вважала, що зовсім ні до чого повсюди снувати за чоловіком.

Я трохи сумнівалася, чи материна думка була така вже слушна, і одного разу хитро запитала в батька про давніх його залицяльниць.

Він глянув на мене з подивом.

— Від жодної з них я не мав би такої дочки, як ти. Правду кажу, ти не успадкувала материної вроди, але вдача у тебе від матері.

Тоді я зрозуміла, що саме материною вдачею і пишається батько найбільше.

Часом я задумувалась, чи не через прогалини в елементарній батьковій освіті мати цілих три роки після їхньої спільної подорожі на «Франконії» утримувалася від одруження з ним? Якось мати сказала

мені, що він освідчився їй у хвилину прощання, коли судно швартувалося у Кінстауні.

— Але мені він з першого погляду не сподобався. Я звернула на нього увагу, ще коли він піднімався на борт, і мене зразило, як безцеремонно він розглядав усіх, а особливо мене. Тож я зовсім не здивувалася, коли він отак навпростець підійшов до нас і встрияв до розмови.

Перед відплиттям судна мати познайомилась у залі чекання з двома літніми англійцями, які допомогли їй знайти носія й домовилися із стюардом, щоб улаштував їх трьох на сусідніх шезлонгах. Крім того, вони наполягли, щоб вона сама вибрала місце для шезлонгів, і її вибір дуже припав їм до смаку. Надзвичайно милі були супутники, не раз наголошувала мати; це завдяки їм подорож минула так приємно. Обидва англійці розчулено згадували своїх дружин, які не змогли супроводити їх, зважаючи на діловий характер поїздки. Вони показали матері їхні фотокартки і запевнили її, що їхнім дружинам також дуже подобається «Ткач» Паркера,— мати саме читала цей роман, коли її помітив з трапа батько.

На другий день подорожі, поспішаючи до їдальні, мати залишила ту книжку розгорнуту в шезлонгу, і мій батько набазграв у ній на берегах своє прізвище. Відтоді щоразу, тільки-но мати кудись відходила на часинку, він розписувався на тій сторінці, де книжка була розгорнута.

— Це було страшенне нахабство з його боку,— коментувала мати.— Мої сестри просто жажнулися б, якби довідалися про це.

Одного дня вона грала з тими чемними літніми добродіями у кільця, і коли її партнер на хвилину відклав металеве кільце, щоб перепочити, батько, не питаючи дозволу, взяв те кільце й заходився грати замість нього. І вони, цебто мої мати й батько, почали вигравати і вдвох прийшли до переможного фінішу. В нагороду переможцям припала срібна ваза для троянд, яку батько тут-таки подарував матері і якої я ні разу й не бачила. Вона розтанула в імлі тих трьох років, що відділяла гру в кільця на борту судна від гри у шлюб на суходолі.

Два англійці, поміж шезлонгами яких незмінно стояв шезлонг моєї матері, усе надокучали їй з приводу Тома.

— Він освідчиться ще до того, як підпливемо до кінстаунських доків,— пророкував один з них, а другий підтакував йому. Вони намовляли її прийняти його освідчення.

— Він добрий хлопець, Норо,— казали англійці в один голос.

— Але я дала йому одкоша,— згадувала, сміючись, мати. І досі ще бринить у моїх вухах цей чарівний сміх: обличчя становило тільки частину її привабливості.— Такий нахаба, базграв у моїй книжці!

Я гадаю, їй вистачило тих підписів, щоб помітити вади батькової освіти; а незабаром численні його листи з Америки підтвердили, що вона не помилилася.

Часто я думала — де поділися його любовні листи до матері? Що вона з ними зробила? Навряд чи кульгавий правопис та граматики — це для жінки достатня підстава, щоб знищувати любовні листи. Ті листи, які я одержувала від нього під час наших з матір'ю відвідин Ірландії, і тепер ще променяться любов'ю, дарма що чорнило вже виблякло й папір стерся. Я зберігаю їх, мов якусь коштовність. Серед них є один на рожевому папері, з тієї пори, коли батько вже повернувся до нас в Ірландію. Писав він з Ліверпуля, куди поїхав на Великі Всебританські кінні перегони — батько навіть не встиг додивитись до кінця шкільний

матч з хокею на траві, в якому я грала на лівому крилі. Річ у тому, що замолоду батько був чудовим спортсменом, майстром трав'яного хокею, але за тих часів вважалося, що гравці повинні бити по воротах з будь-якого місця на полі, у будь-яку мить і як хто зуміє.

Отож він написав мені так:

«Дорогенька моя доничко

Ось тобі фунт на всякі витрати і я сподіваюся що ви виграли. Я був дуже твею грою розчарований. Ти мов чикала коли мняч приде до тебе а це нигаразд. Треба весь час рухатись а не стояти на одном місті.

Нихай тобі щастить.
Татка».

«Татка» — це нічого особливого, це просто «татко», згідно з батьковим правописом. Шкода лише, що він написав «мняч» замість «м'яч», — це аж надто скидається на мову ірландських лицедіїв. Але батько міг тут-таки поряд написати і «м'яч» — просто він ніколи не почував себе зобов'язаним писати однаково те саме слово в тому самому реченні, не кажучи вже про ту саму сторінку. Батькові, мабуть, здавалося, що, написавши слово інакше, він може надати йому нового значення чи хоча б нового відтінку. Лист немовби мав для нього свого роду зорову вартість і міг містити інформацію важливішу, ніж звичайні слова. Скільки разів я бачила, як він, у тяжкій праці скомпонувавши листа, відхилився назад, як то робить художник, відступаючи від мольберта, а тоді хапався за перо й гарячково черкав по аркушу — ставив крапку над однією літерою, другу оздоблював рисочкою, де-не-де дописував ту чи ту літеру, котрусь із них подвоював, аж поки доходив висновку, що вже зроблено все, щоб витвір справляв якнайкраще враження.

Сприймала я його листи, мабуть, з такою самою любов'ю, з якою він їх писав, коли не з більшою. Я зберігаю їх у вистеленій оксамитом шкатулці, де у матері лежав усякий дріб'язок, що його надарували батькові інші жінки. У цій шкатулці лежить також декілька сувенірів, які мати цінувала куди дорожче, ніж вони того варті: срібний медальйончик з немовлям Ісусом, позолочений хрестик від причастя і посріблений гачок застібати гудзики. Я ніяк не могла збагнути, навіщо моя мати зберігала таку дрібницю. Мені здавалося, той гачок лише засвідчував, які неглибокі у матері смаки. То був чудний випадковий подарунок одного з клієнтів її батька — людини, яку вона й у спогадах ніколи інакше не називала як «містер Баррет». Надто вже офіційно звучала ця форма!

— Але ж він завжди звертався до мене: «Міс Норо!» — відповіла мати на моє запитання з цього приводу.

Містер Баррет був управителем великого маєтку Малтіфарнем за кілька миль від міста. Мати зустрілася з ним одного дня, пішовши разом із сестрами по нарциси, які так густо росли там під деревами, що коли хтось зривав їх, то це не вважалося за крадіжку.

— Застукавши нас, містер Баррет сказав, що ми тільки прополюємо квіти,— пояснила мати.

Того ж вечора він зайшов до крамниці мого діда дізнатися, чи не дуже мати переживає через денну пригоду, хоч зовні вдавав, ніби йому просто захотілося трошки випити.

— Одну чарку портвейну. Більше він ніколи нічого не пив,— поспішила вона додати.

З материного тону було видно, що та невеличка порція вина становила тільки привід, який мав би полегшити йому доступ до її дому, так наче взагалі це було можливе! Спочатку я зовсім не зрозуміла, чому до містера Баррета ставилися так ухильно.

— Я цілі години сиділа з ним у крамниці й розмовляла,— вела мати далі.— Мої сестри аж кипіли з люті. Ми всі грали на піаніно, але я краще від усіх. Та найдужче їх дратувало, що я просиджувала в крамниці до самого вечора.

— А чому його не запрошували до вітальні? — здивувалась я.

— Хіба ж тобі не ясно? — вигукнула мати.— Адже містер Баррет був протестантом!

— О! — тільки й сказала я, і вперше із широкою цікавістю подивилась на шрам у формі півмісяця на її вказівному пальці. То було щось більше, ніж півмісяць, бо слід, немов обручка, охоплював майже весь палець. Просто не вірилося, що то не справжня обручка із слонової кістки чи з китового вуса, яка дивом якимсь заглибилась в її тіло, а поверх неї, мов трава на могилі, наросла шкіра. Я думаю, той шрам зовсім не був би помітний, якби не оливковий відтінок шкіри у матері, взагалі характерний для жінок з Голуею, що його традиція приписує загибелі іспанської «Великої армади» біля берегів Ірландії. Навіть коли мати була вже немолода, шкіра у неї лишалася м'яка й гладенька. А шрам у вигляді місячного серпа усе так само виразно проступав на її пальці.

— Я протирала для нього чарку, і коли скло тріснуло в руці, містер Баррет порвав на стьожки свого носовичка й зав'язав мені пальця. То був шовковий носовичок з монограмою.

— А як потім склалася доля містера Баррета? Де він тепер?

— Він помер,— відказала мати.— Якось на світанку його знайшли мертвого у неглибокій канаві між дорогою та лісом. Коли бував уже пізній вечір, він тією стежкою скорочував собі дорогу додому. Мабуть, він послизнувся на кладці й упав обличчям у воду.— Вона помовчала.— Води там не було й по коліна, але він утопився...

— Він що, був п'яний?

Запитання було цілком природне, і мені здається, я не заслужила того погляду, який кинула на мене мати.

— Я вже тобі казала, що він пив тільки портвейн і щоразу не більше, як одну чарку.

— Таке страхіття! Ти, певно, страшенно переживала?

— Я два роки нічого не знала. Я й не здогадувалась ні про що, поки не прийшла сюди з тобою на руках,— ти ще була немовлям,— щоб показати тебе своїм рідним. Нещастя сталося за кілька днів після того, як я виїхала до Америки, щоб узяти шлюб з твоїм батьком. Я спитала про містера Баррета, тільки-но ступила на поріг. Мене цікавило, чи приходив він, коли я поїхала.

Мати глянула на шрам на пальці.

— Тоді мені й сказали...— Вона знов помовчала.— Але нехай говорять, що хочуть, а я знаю: він ніколи не пив без міри, тільки одну чарку портвейну.

Після цього я вже більше не розпитувала матір про містера Баррета, навіть і тоді, коли помер батько, і коли їй, можливо, легше було б говорити на цю тему.

Моя мати пережила батька на двадцять років, що й не дивно, коли зважити на різницю в літах між ними. Але такий поділ не був справедливий: адже вона віддала йому свою вроду, ще коли він міг нею пишатися, а сама залишилася без його опіки, коли найбільш її потребувала.

— Бідолашний Том,— повторювала вона часто.— Якби тільки він знав, що на довгі літа покине мене самотньою... Або: — Якби Том побачив, як мене оце скрутила хвороба, у нього б серце не витримало.

Отож якщо для батька смерть завжди була просто чорною ямою, в яку його колись покладуть, то для матері смерть означала зустріч із Томом. Хоч би де він тепер був, туди й вона хотіла потрапити. Її щастя було тільки там.

Протягом цих двадцятьох років вона завжди говорила про батька таким тоном, яким її сестри й брати говорили про нього, коли він ще жив:

— Бідолашний Том... Він був такий добрий до мене.

Так само й вони, бувало, казали:

— Бідолашний Том... Він такий добрий до Нори.

Одного дня через два роки по смерті матері я з родинного обов'язку відвідала її незаміжню сестру, яка вела парубочьке господарство одного із своїх братів. Ми сиділи у тій самій віталеньці, що в розповідях матері була місцем радості, сміху та пісень, але день випав похмурий, розмова наша була сумовита й часто перемежовувалася мовчанкою. В один з таких моментів тітка знічев'я розгорнула газету і раптом збуднула вигукнула:

— Послухайте, що тут пишуть! Учора знайдено труп якогось нещасного юнака. Він утопився в неглибокому рівчаку у фут заглибшки. Лежав долілиць. Гадали, що він був п'яний, але слідчий на підставі опиту свідків констатував самогубство.

— Де це сталося? — для годиться запитав дядько, а коли довідався, що в іншій частині Ірландії, його млява зацікавленість і зовсім розвіялась.

Тітка, однак, аж очима поглинала ту нотатку в газеті. Вона схопила дядька за руку й рвучко шарпнула.

— Самогубець! — повторила вона.— Як і містер Баррет нашої Нори.

Сотні запитань зароїлися в моїй голові, але вираз дядькового обличчя змусив мене мовчати.

— Що ти верзеш! — обурився він.— «Містер Баррет нашої Нори», як ти його назвала, втопився ненароком. Ти знаєш про це не гірше за мене. Що подумала б Уїлла, якби могла почути цю твою нісенітницю!

Це пестливе ім'я Уїлла, яким усі дорослі в родині називали мою бабусю по матері, мало виражати ніжність, але я вважала, що таке ім'я личить їй із зовсім інших причин: так чи інак, а вона уїлася в печінки майже всім своїм дітям.

Чи знала моя мати правду про смерть містера Баррета? А мій батько? І чи не мало це відношення до страшних нападів запою, які іноді бували у батька, і до ще прикрішої депресії, яка зрідка повивала його душу наче саваном? Я бачила, як цей настрій гасив у ньому всяку радість навіть у ті хвилини, що здавалися найщасливішими: це коли

він дивився понад хвірткою на своїх чистопородних коней, які галопували на луках, багатих пашею, як річки водою. Обличчя його темнішало, бо він, напевне, думав, що вони набагато раніше від нього опиняться в чорній ямі. Він знав аж надто добре, що шпильки до краваток і срібні щітки для волосся переживуть мільйон людських і мільйон кінських поколінь.

Мені було двадцять років і я щойно склала перші університетські іспити. Поки я чекала їх результатів, батько вирішив звозити мене до Роскоммону, в те сільце, де він народився. Ми вже побували і в Кіларні з його озерами, і в Коннемарі. Удвох відвідали долини Антріуму і Беррену, розбуялі весняним цвітом. Але я знала: ці місця не йшли ні в яке порівняння з болотами, що купалися у золотому сяєві його спогадів, у сяєві, яке, на його думку, ніколи не примеркало і над яким ніколи не зависали темні хмари.

Заходило вже на вечір, коли ми виїхали з містечка Бойл і звернули на дорогу до сільця Френчпарк. Що відчує батько, побачивши ті неминучі зміни, які сталися тут, відколи він виїхав?

На мій подив, батька нітрохи не вразило, що замість золотистих стріх полискувала сіра черепиця, а кінні плуги поступилися місцем тракторам. Він майже зовсім не звертав уваги на те, що хлопчики були взуті у черевики і що ми не побачили жодної дівчини з розпущеними на плечах косами. Гострий його погляд наче не помічав цих змін, затримуючись лише на незмінних обрисах пагорбів, на непідвладних часові мурах і на струмках, води яких обмивали те саме замшіле каміння.

— Глянь-но сюди! — схвильовано вигукував він, зупиняючи машину то там, то там, і в захопленні показуючи на знайомі краєвиди. — Подивись на цю хвіртку з п'яти штахетин! Скільки ж то разів перестрибував я через неї! Дивись, дивись! Йй-богу, це той самий укіс, з якого я спустив на сідницях Докері, а коли з'їжджав сам, ноги мої ковзали як по маслу!

Раптом очі його засвітилися дивним блиском — він побачив щось таке, що не відразу зміг і на слово здобутися.

— Аж не віриться, що досі вона стоїть! Присягаюсь усіма святими! Стара школа! — вигукнув він. — Але навряд, щоб мій учитель був ще живий, царство йому небесне!

Невеличкий будинок уже, звичайно, не виконував свого давнього призначення — десь так із милю назад ми проїхали повз нову велику школу. Батько вийшов з машини і задивився на стіни старого храму науки. Потім підступив до дверей і спробував їх відчинити. Двері були замкнені. Тоді він задер голову й поглянув на вікна — півстоліття тому їх ставили дуже високо, щоб ніщо не відвертало уваги школярів від навчання.

— Закладаюся, що на дошці ще зберігся слід від мого удару! — Раптом він підніс мене вгору, так як це робив у Бостоні, коли я була малою дитиною, а він хотів показати мені парад. — Тобі щось видно?

— Тільки стоси картонних коробок.

Класна кімната тепер, мабуть, правила за склад зошитів і записників, гумок і олівців, що прийшли на зміну старим грифельним дощечкам та паличкам для письма з батькових шкільних літ.

Батько опустив мене на землю.

— Я певен, що заглибину в дошці й досі видно! — Він засміявся. — Якби мій учитель був ще живий, я пішов би до нього й похвалився, яка

в мене дочка.— Батько скинув поглядом навколо.— У цій невеличкій школі було вісімдесят чотири учні. Я ще й зараз можу назвати кожного на ім'я.

Але їхні імена я й сама добре знала. Я могла з місця виспівати цілу літанию цих імен: Мікі Докері, Том Форд, Джеймс Нірі, Етель Скеल्ली, Мері Моррісро, Педді Шаннон...

— Більшість їх емігрувала до Америки,— знов озвався батько.— І багатьох я там зустрічав. Ото, бувало, сиджу в барі, людей повно, аж раптом помічаю чиясь обличчя і зразу бачу, що це хтось із Роскоммону. Не мине й хвилини, як уже й ім'я спливає мені в пам'яті. Тоді я відставляю чарку, підходжу до хлопця, штурх його рукою в плече й називаю на ім'я, як там його звати. Але бувало, що він побачить, як я підходжу, і перший вигукує: «Ти ба! Та це ж Том!» А потім ставимо кожен по черзі, раз за разом, аж до останнього долара в кишені. І не тільки хлопці зустрічав я так, а й дівчат. Пригадую, сидимо ми собі — твоя мати, ти і я — у ресторані Чайлдса в Бостоні, коли це впадає мені в око одна з офіціанток, зграбніша від інших і така руда, аж горить. «Не витріщайся так, Томе!» — каже мені твоя мати. Вона з усякої дрібниці робила подію. І хоч офіціантка стояла спиною до нас, я ладен був поставити п'ять доларів, що вона з Роскоммону. «Стривай-но, ось вона обернеться,— кажу жінці,— і я тобі ще й ім'я її викладу». Та коли вона обернулась, я й рота не встиг розкрити, як вона скрикнула: «Том!», упустила тачу, в одну мить підскочила до нашого столика і ну тиснути твоєї матері долоню, а тебе схопила на руки та як підкине вгору! Всі поведивлялись на нас. Зчинився такий гармидер, що власниці ресторану вибігла в залу, але як побачила, що це Моллі Меррей, повернула назад і вдала, ніби нічого не сталося. Бо Моллі була не з тих дівчат, якими хазяїн може попихати. Якби хтось наспілювався закинути їй щось, хоч би й як лагідно, вона б одразу скинула з себе фартуха і тільки її й бачили на тій роботі! Справжня роскоммонка! А коли ми пообідали, і я зібрався заплатити,— знаєш, що сталося? Моллі підійшла до каси й зняла геть увесь рахунок до нуля — мовляв, уважайте, що це ресторан вас чатує. Отака вона була, ця Моллі!

Батько засміявся.

Потім він у задумі подивився на рівнинний краєвид, де поміж нових цегляних будинків ще видніло кілька валькованих халуп. На їхніх стріхах росло більше трави, ніж на довколишніх латках землі. Мине трохи часу, і вони теж перетворяться на глину, з якої колись постали.

— Вона жила десь отут.— Батько показав на хатину за одним з нових котеджів. У колишній людській оселі тепер зробили корівню. Батько зітхнув.— Але це було дуже давно. Я навіть не знаю, чи вона ще жива. Мало хто дожив досі із старої братії. Більшість, мабуть, спочиває...— Він замовк, а я чекала на добре мені знайомі слова про чорну яму, однак спогади дитинства цього разу переважили.— ...На кладовищі у Драмшенбо,— спокійно докінчив батько, показуючи на помітне віддалік невеличке кладовище, оточене муром і всіяне надгробками, які мало чим різнилися від важких кам'яних брил на сусідніх полях.

— А твоїх батьків тут поховано? — запитала я, думаючи про його матір, з якою він так і не попрощався. Я сподівалася, що він захоче сходити до них на могилу.

Але батько тільки рукою махнув.

— Та десь тут,— буркнув він, як мені спершу здалося, напрочуд байдушим голосом.— Я колись послав гроші священникові й попрохав

поставити їм надгробок, але він повернув гроші й відписав, що ніхто не може вказати точного місяця.

На хвилину чорна тінь зависла над нашими головами.

— І то добре, що не залишив собі гроші на панахиду по їхніх душах,— спробувала я пожартувати, і ці мої слова розвіяли тінь, а обличчя батькове промінилось усміхом.

— Таке мені ніколи й на думку не спало. Та за моїх часів духовні особи були не такі, як тепер. Мабуть, той тутешній священик був чоловік чесний.

Ми вже поверталися до машини, коли на дорозі з'явився якийсь дідок, що йшов у напрямку до нас.

— Ану побалакаймо з ним, може, він знає, чи є ще тут хто з моїх ровесників.

Дідок був такий згорблений і ступав так повільно, що ми сіли в машину й самі підїхали ближче до нього. Тоді батько на мить зняв руку з керма й легенько штурхнув мене ліктем:

— Іде на кладовище у Драмшенбо, щоб інші не мали клопоту тягти туди його труну!

Але коли ми порівнялися з дідком, то побачили, що він ще досить жвавий, як на свій вік. Хоча обличчя у нього було пооране вітром та дощем, він здавався витривалим, як дикий качур. І то не злидні пригнули його до землі: він був у доброму вовняному костюмі і в міцних чевиках. Ми зупинили машину, і він підійшов до нас, тримаючись із такою чемністю, яку тепер не всюди й побачиш.

— День добрий, пане,— промовив старий.

— І вам, пане, день добрий,— відповів батько. Я помітила, що він напружено вдивляється в нашого співрозмовника.

— Дякувати богу, погожий нині день, еге ж? — А коли батько нічого на те не відказав, старий зміряв поглядом нашу машину.— Гарне авто. То це ви приїхали погостювати в наш край? Чи, може, показати вам, пане, дорогу до Дубліна?

— Ні, не треба,— засміявся батько.— Я й сам добре знаю тутешні околиці. Хотів би я мати по доларові за кожний раз, що я переміряв цю дорогу! — вигукнув він з хвалькуватою ноткою в голосі.

— А-а, тож я відразу й подумав, що ви з Америки. Бо тільки в них повно грошей, щоб розїжджати по світу, де тільки заманеться.

Дідок наморщив чоло в задумі, наче й собі щось пригадуючи.

Батько ще хвилинку повагався, а тоді, на мій подив, крутнув ключиком запалення й запустив мотор. Але перш ніж ми відїхали, ще раз вихилився з машини й запитав:

— А чи вам часом не знайоме ім'я такого собі Денні Келлі?

— Денні Келлі? Та чом би не знайоме! Ми ж із ним разом сиділи на останній лаві у старій школі.

— Він і досі тут живе?

Старий захихотів.

— А де ж би він дівся! На короткий час подався був до Шотландії, та недавно рідня привезла його назад. Тепер уже він назавше тут лишиться.— І дідок тицьнув пальцем у бік кладовища в Драмшенбо.— Царство йому небесне.

— Царство йому небесне,— повторив батько, і вони обидва скинули капелюхи.— А був тут іще один, на ім'я Іген. Ви його часом не знали?

— Дивно було б, якби я не знав! Адже Пет Іген — це я! — У блакитних очах старого промайнуло лагідне зацікавлення. — Пробачте, пане, але де ви чули моє ім'я?

«Зараз, — подумала я. — Саме відповідний момент». Але батько на- томість увімкнув зчеплення.

— У мене був один знайомий у Бостоні звідси родом. Коли я ска- зав, що збираюся в ці краї, він попросив довідатись про кількох його шкільних товаришів. — І батько кивнув головою у бік маленької старої будівлі.

— Пробачте, пане, але як його звуть, того чоловіка?

Батько, звісно, сподівався цього запитання, бо відповів одразу.

— Побий мене бог, я знав його ім'я так само добре, як своє влас- не, але от зараз воно вилетіло мені з пам'яті.

Містер Іген цілком задовольнився такою відповіддю.

— Ось доживете до мого віку, то не те що чужі імена, а й своє власне забудете! — засміявся він.

Наша машина рушила.

— Ну, що ти скажеш? — звернувся до мене батько. — Пет Іген того самого віку, що й я. Коли ми зупинились біля нього, мені й на думку не спало, що цей дідок може мати щось спільне з моїм давнім приятелем! Але за хвилину-другу я помітив у нього маленьку родимку під лі- вим вухом. Я запам'ятав її, бо наша вчителька, коли була при надії, а це траплялося рік у рік, наказувала йому натягувати на ліве вухо шапку й так і сидіти у класі. Вона боялася, щоб, боронь боже, не поба- чити «знаку», бо це могло б зурочити дитину в її лоні. По цій родимці я його й признав! А він і близько не здогадався, хто я такий!

— Чого ж ти йому не сказав? — запитала я, оглянувшись на дідка, постать якого меншала вдалині.

— Я й сам не знаю. — Голос батька звучав спокійно, тож тим дуж- че я здивувалася, коли він раптом звернув ліворуч у вузький прову- лок. — Десь тут повинен стояти один домок... Скільки ж то часу про- був я в ньому! Мало дірку не протер собі на штанях в одному місці, так довго висиджував на ослоні перед коминком... Її звали Роза Мегаррі, і вона була моїм першим коханням.

За кожним словом його тепер бринів легенький сміх, як ото струмок жебонить поміж камінців. Батька огорнув такий добрий настрій, що я наважилася навіть піддражнити його.

— З тебе, мабуть, був добрий зальотник, — пожартувала я.

Він сердито обернувся.

— З чого ти це взяла?

— Та просто згадала про всі ті шпильки до краваток та запонки, які ти дістає від своїх залицяльниць.

— Теж мені коштовності! — зневажливо кинув він. — Та вони всі купі варті лише кілька доларів. В Америці золото було тоді дешеве, а дівчата заробляли не менше за чоловіків. Декотрі навіть більше. Такі дешеві дарунки вони давали першому-ліпшому знайомому.

Батько вів машину поволі, час від часу розглядаючись на всі боки.

— Щось я наче прогавив той домок, — скрушно мовив він.

Поминули купу гною, що скидалася на перегнилу стріху. З-поміж заростів кропиви та бузини виглядали наперсники й рожі, які тісно пе- реплелися з жимолостю та занедбаним кущем білої троянди. Над кві- тами бриніли сотні бджіл і витанцьовували білі метелики.

— Може, десь тут? — запитала я обережно, бо мені спало на дум- ку, що коли й справді, як говориться в легенді, кропива виростає з кі-

сток ченців та рицарів, то, можливо, жимолость і троянди виростають з кісток юних дів.

Батько глянув у тому напрямку, куди я показувала.

— А й справді. Це якраз тут. Я знаю, що не міг помилитись. Батьки її давно померли, а вона вийшла заміж і перебралася звідси... Але стривай-но,— додав він.— Здається, я чув, що вона вже й овдовіла.— Він тицьнув пальцем уперед, де стояло кілька нових будиночків, навколо яких земля була гола, як у вольєрі для курей.— Зупинімося біля одного з них, і я запитаю, чи не знає хто, де тепер живе Роза.— Він підморгнув до мене.— Просто так собі.

Ми підїхали до першого будиночка, за яким молода жінка розвішувала випрану білизну. Вона обдарувала нас поглядом, в якому було більше неприязні, ніж цікавості. Але бабуса, що сиділа у домі біля вікна, підвелася й, накульгуючи, вийшла надвір.

Коли вона підходила заасфальтованою алеєю, батько гукнув їй: — Пробачте, пані, чи не могли б ви мені сказати, що сталося з Розою Мегаррі,— вона колись жила у тій он хатині? — Він кивнув головою в бік перегнилої стріхи та квітів.

Стара жінка відповіла до зворушення просто:

— Мегаррі — моє дівоче прізвище, пане. Може, це ви про мене питаєте? Моє ім'я — Роза. Я вийшла заміж за Неда Мелона, але він помер уже двадцять років тому.

Я занепокоєно подивилась на батька. Його руки конвульсивно стискали кермо, а погляд був непорушно втуплений перед себе.

— Я питаю, бо мені казав про неї один товариш, колись давно знайомий з нею,— пояснив він глухуватим голосом.— Я зустрічав його в Америці. Він просив, щоб я при нагоді довідався про неї.

— А як його звуть, пане? — Бабусин тон був такий шанобливий, що в мене аж серце стислося з болю. Але відразу ж по тому вона простягла вперед долоні й розчулено прошепотіла: — Ой, та хіба ж я не знаю, хто це міг питати про мене! Том! Ви, пане, його син, правда? — Вона хутко наблизилася й пильно подивилась престо в обличчя батькові.— Томів син. Та вже ж, викапаний батько! — Схопивши його за руки, вона рвучко шарпнула їх до себе, наче намірялася витягти батька з машини.— Як же йому там ведеться? Скажіть мені, пане, він ще живий? Та що це я собі думаю,— може, ви зайшли б у дім, випили чашку чаю та розповіли мені про Тома? Та й панночка зайшла б,— додала вона, згадавши про мою присутність. Тоді збентежено оглянулася на молоду жінку, що стояла коло мотузки.

— Ні, вибачайте,— відказав батько,— нам ще далеко їхати.

На хвилину запала ніякова тиша.

— А, тоді інша річ.— У голосі старої чулася полегкість.— Ось тільки стривайте, я розчиню ворота навстіж, щоб вам зручніше було повернути машиною.

Я почекала, поки ми проїхали тим вузьким провулком і знов опинилися на дорозі, а тоді мовила:

— Чому ти не сказав їй?

Батько довго мовчав.

— А як ти думаєш, чому? — озвався він нарешті.

Похмурий настрій, що опівів його, розвіявся аж тоді, коли ми перебралися на другий бік Шаннону.